

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE Organisatie van en deelnemers aan de laatmiddeleeuwse Sint-Lievensprocessie vanuit de Gentse Sint-Baafsabdij naar Sint-Lievens-Houtem (tot 1540)

Paul Trio

Inleiding

Toen Karel V overging tot de afschaffing van de georganiseerde Sint-Lievensprocessies vanuit de stad Gent naar Sint-Lievens-Houtem, was dat in de eerste plaats een politieke zet. Al te vaak had deze in oorsprong en in wezen religieuze manifestatie aanleiding gegeven tot oproer tegen de overheid, zodat maatregelen om deze bron van mogelijke opstand in de kiem te smoren, zich opdrongen. De afschaffing kaderde trouwens in een ruim pakket van maatregelen, de zogenaamde Karolijnse Concessie, waarmee de keizer op 30 april 1540 de stad Gent bestrafte vanwege haar openlijke verzet van het jaar tevoren.¹ Het door Karel V aangestelde nieuwe stadsbestuur (10 mei 1540) proclameerde overeenkomstig de *Concessio* op 27 juni 1540 dat *niement vergade-*

---

¹ Art. 74, zie de uitgave door A.E. GHELDOLF, A. BOIS en L. DE HONDT (eds.), *Coutume de la ville de Gand* (Coutumes des Pays et comté de Flandre), 2 dln., Brussel, 1887, II, pp. 172-173. Voor deze opstand en de reactie van Karel V, zie J. DECAVELE en P. VAN PETEGHEM, "Gent 'absoluut' getemd", in: J. DECAVELE (red.), *Gent. Apologie van een rebelse stad. Geschiedenis. Kunst. Cultuur*, Antwerpen, 1989, pp. 107-134, hier pp. 107-112; V. FRIS, *Histoire de Gand depuis les origines jusqu'en 1913*, Gent, 1930 [2de ongewijzigde editie van Parijs-Brussel, 1913], pp. 172-196; N. MADDENS, *De opstandige houding van Gent tijdens de regering van Keizer Karel V (1515-1540)* (Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis. Voorlichtingsreeks, 17), Maldegem, 1978; H. SOLY, "Openbare feesten in Brabantse en Vlaamse steden, 16de-18de eeuw", in: *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime). Handelingen van het 11e Internationaal Colloquium te Spa, 1-4 sept. 1982* (Pro civitate. Historische uitgaven, reeks in -8°, 65), Brussel, 1984, pp. 605-636, hier p. 618; W. BLOCKMANS en J. VAN HERWAARDEN, "De Nederlanden van 1493 tot 1555: binnenlandse en buitenlandse politiek", in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1980, V, pp. 443-491, hier pp. 473-476; J. DAMBRUYNE, "Keizer Karel: meester of knecht?", in: J. DECAVELE (red.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V 1500-1558*, Leuven, 1990, pp. 156-173; en recent J. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de eeuwse Gentse ambachtswereld*, Gent, 2000, passim en vooral pp. 613-634. Diverse elementen worden ook hernomen in de studies over de Sint-Lievensprocessie die hierna vermeld worden. Over het verloop en de socio-politieke betekenis en contextualisering, zie de bijdrage van M. BOONE in deze bundel.

ringhe maken en zoude, zonderlinghe van te reysen met vergaderinghe Thauthem.² Dit ernstige voorval, de zeer subjectieve beschrijving van de processie door een keizersgezinde auteur ca. 1541,³ eerdere baldadigheden zoals die van Gentse processiegangers in 1301 te Sint-Lievens-Houtem,⁴ het oproer in 1467 nadat de processie in Gent teruggekeerd was⁵ en de talrijke voorgebo-

² H. NOWE, "Gentse voorgeboden op de St.-Lievensbedevaart", in: *Miscellanea J. Gessler*, Antwerpen, 1948, II, pp. 967-970, hier p. 969. Ook aangehaald in P.C. VANDER MEERSCH (ed.), *Memorieboek der stad Ghendt van 't j. 1301 tot 1737* (Maatschappij der Vlaemsche Bibliophilen, 2de reeks, 15), 4 dln., Gent, 1852-1861, II, pp. 211 en 218; en op basis van de stadsrekeningen: F. DE POTTER, "De St. Lievensprocessie uit Gent naer Houtem", *De Vlaamsche kunstbode* 28 (1898) pp. 5-17, hier 17. Dit voorgebod werd tot 1545 jaarlijks herhaald.

³ M. GACHARD (ed.), *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint, par un anonyme; suivie de trois cent trente documents inédits sur cet événement* (Chroniques Belges, -4e), Brussel, 1846, pp. 102-107. Ook gedeeltelijk uitgegeven op basis van GACHARD door J. GESSLER, "De aloude bedevaart naer Sint-Lievens-Houtem", *Oostvlaamse Zanten* 16 (1941) pp. 65-73, hier pp. 69-72, en diverse parafraseringen bij P. CLAEYS, *Pages d'histoire locale Gantoise*, Gent, 1885, I, pp. 114-121; DE POTTER, "De St. Lievensprocessie", pp. 8-12; IDEM, "Schets eener geschiedenis van de gemeentefeesten in Vlaanderen", *Annales de la Société royale des beaux-arts et de littérature de Gand* 12 (1869-1870) pp. 41-188, hier pp. 52-54; G. CELIS, *De bedevaartplaatsen in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1914, pp. 111-112. Voor de datering zie ook nog V. FRIS, *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis l'an 1500 jusqu'en 1850. Répertoire méthodique et raisonné des écrits anciens et récents concernant la ville de Gand dans les temps modernes* (Buitengewone uitgaven der Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent, 2), Gent, 1921, p. 41. De auteur moet misschien gezocht worden in het milieu van de keizerlijke hofhouding, maar hij moet ongetwijfeld Gentse connecties gehad hebben, waardoor hij bijzonder goed gedocumenteerd was. Zijn uitgebreide negatieve beschrijving van de processie had eigenlijk tot doel de afschaffing ervan door Karel V te verantwoorden. Zie ook nog een korte beschrijving door een Duitse humanist met eenzelfde neerbuigende houding, enkele jaren eerder geschreven: R. FONCKE, "Het oordeel van een 16e-eeuwse Duitser over de Sint-Lievensprocessie van Gent", *Oostvlaamse Zanten* 30 (1955) pp. 161-163.

⁴ Verhaald in de *Annales Gandenses*, zie F. FUNCK-BRENTANO (ed.), *Annales Gandenses. Nouvelle édition* (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire), Parijs, 1896, p. 15. Aangehaald door G. BERINGS en C. LEBBE, "Abbaye de Saint-Bavon", in: *Monasticon Belge*, Deel VII: *Province de Flandre Orientale*, Luik, 1988, I, pp. 11-67, hier pp. 48 en 50.

⁵ Tegenmaatregelen van Karel de Stoute volgden op 8 januari 1469. Hierover, met verwijzing naar oudere literatuur: P. TRIO, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen (12de-16de eeuw)*, Onuitgegeven doctoraat, K.U.Leuven, 1989, II, pp. 113-114; R. FONCKE, "Kaliete af". Kommentaar bij een laat-middelnederlands kwatrijn", *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* (1951) pp. 95-114; M. BOONE, "Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late middeleeuwen (14de-15de eeuw)", in: *Het openbaar initiatief*, pp. 71-114, hier: p. 101; P. ARNADE, "Secular Charisma, Sacred Power: Rites of Rebellion in the Ghent Entry of 1467", *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks 45 (1991) pp. 69-94. Zie ook de in de noten 6 en 7 opgenomen literatuur en verder in deze bundel de bijdrage van Marc BOONE.

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE

den betreffende deze processie,⁶ hebben ertoe geleid dat de processie tot hier toe haast uitsluitend vanuit die hoek werd bekeken, waarbij in de studies telkens veel nadruk werd gelegd op het rumoerige karakter ervan en de baldadigheden die plaatsvonden.⁷ Volgens de meesten van de vroegere auteurs die dit onderwerp bestudeerden, was de processie niet veel meer dan een uiting van buitensporig wangedrag dat nog weinig met religie te maken had. Of zoals Rogghe het beeldrijk beschreef: *De misselijke processies van St.-Lieven dienden meer het klein geloof en de lage aandriften dan de ware werkelijke vroomheid.*⁸ Automatisch duwde deze al te sterke focus op dit ene aspect de meer religieuze inhoud, functie en context van de Sint-Lievensprocessie wat in de vergeethoek. Dat de processie heel vaak aanleiding gaf tot gedragingen die volgens tijdgenoten niet door de beugel konden, en zelfs aan de basis lag van regelrechte opstanden tegen de landsheer en zijn gedweë stadsbestuur kan en moet uiteraard niet ontkend worden. Tevoren heeft men deze processie reeds meermaals politiek proberen te duiden door haar te bestuderen tegen de achtergrond van de toenmalige sociaal-economische ontwikkelingen; dit onderzoek zullen wij hier niet overdoen.⁹ In deze bijdrage willen wij precies helpen te verklaren waarom deze processie zo een duidelijk politieke en sociale connotatie kreeg, door het ontstaan, de organisatie en de deelnemers ervan te analyseren. Hoe was het in godsnaam mogelijk dat bepaalde krachten deze processie konden accapareren om hun politiek-sociale programma door te voeren of af te dwingen? Wij proberen daarom ook na te gaan waar deze Sint-Lievensprocessie precies gesitueerd moet worden binnen het rijke landschap van processies en sacrale optochten in de Nederlanden van de late middeleeuwen. Het is geenszins de bedoeling om hier een gedetailleerde beschrijving van de processie met al haar gebruiken en rituelen te geven. Dat is, in zekere zin,

---

⁶ Naast de literatuur in de voetnoot hierna, in het bijzonder NOWE, "Gentse voorgeboden".

⁷ Zie hiervoor K.-L. DIERICX, *Mémoires sur la ville de Gand*, 2 dln., Gent, 1814-1815, II, pp. 398-403; A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean*, 2 dln., Gent, 1855, I, pp. 112 en 115-116; DE POTTER, "Schets", pp. 52-56, IDEM, "De St. Lievensprocessie"; GESSLER, "De aloude bedevaart", p. 66; P. ROGGHE, "Gent in de XIVde en de XVde eeuw. De geestelijkheid en haar tijd", *Appeltjes van het Meetjesland* 24 (1973) pp. 102-145, hier pp. 126-128; A. VAN WERVEKE, *Gedenkbladen uit het leven onzer voorouders* (Uitgaven van het Willemfonds, 19), Gent, 1936, p. 10.

⁸ ROGGHE, "Gent in de XIVde en de XVde eeuw. De geestelijkheid", p. 128.

⁹ Concrete literatuur, zie telkens tevoren. Meer algemeen over het inkaderen van (stedelijke) laatmiddeleeuwse processies binnen de ruime maatschappelijke ontwikkelingen, bv. M. BOONE, "Les Gantois et la grande procession de Tournai: aspects d'une sociabilité urbaine au bas moyen âge", in: J. DUMOULIN en J. PYCKE (reds.), *La grande procession de Tournai (1090-1992). Une réalité religieuse, urbaine, diocésaine, sociale, économique et artistique*, Doornik-Louvain-la-Neuve, 1992, pp. 51-58, hier p. 52; SOLY, "Openbare feesten", pp. 619-620.

al elders gebeurd¹⁰ en in het kader van een uitgave is er ook een uitgebreidere studie betreffende dit aspect in voorbereiding.¹¹ Wie het volledige verloop van deze processie – dat dankzij de bronnenoverlevering bijzonder goed gekend is¹² – analyseert, zal merken dat heel wat van de elementen die erin voorkomen ook in andere processies aanwezig zijn, zowel in Vlaanderen als daarbuiten.¹³ De processies die op andere feestdagen van de Sint-Baafsabdij uitgingen, maar ook die die door de naburige Sint-Pietersabdij georganiseerd werden, waren weliswaar kleinschaliger van opzet, maar verliepen volgens een zelfde stramien, waardoor zij een goed vergelijkingskader bieden voor de studie van de Sint-Lievensprocessie.¹⁴ Uit zo een vergelijking blijkt dat de processie zich in de eerste plaats profileerde als een religieuze manifestatie, wat zij in wezen en oorsprong dan ook was. Dit facet van de processie, dat hier minder tot uiting komt, mag zeker niet vergeten worden. Onze aandacht zal vooral uitgaan naar de institutionele omkadering van de processie, m.a.w. wie organiseerde en dirigeerde de processie? Vervolgens zullen wij kijken wie eraan participeerde. Dit moet ons toelaten om beter te begrijpen waarom de processie zo gemakkelijk in het politieke vaarwater belandde. Dit onderzoek volgt de tendens van de afgelopen jaren om de confrontatie te onderzoeken tussen gedirigeerde en beleefde religie, waarbij de abdij en haar monniken staan voor de kerkelijke – en tegelijk geleerde – overheid, en de deelnemers voor de

---

¹⁰ TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, pp. 74-123, met vermelding van de belangrijkste bronnen op p. 93 e.v. Hierop sterk gebaseerd is J. MERTENS, “De Sint-Lievensprocessie”, in: M. DE COCK e.a. (reds.), *Met het hoofd onder de arm. Een cultuurhistorische blik op de Livinusverering in Sint-Lievens-Esse en Sint-Lievens-Houtem*, Gent, 2007, pp. 46-64. Recent verscheen op basis van dit rapport ook nog W. BRAEKMAN, “De bedevaart uit het St.-Baafsdorp bij Gent naar St.-Lievens-Houtem”, *Het Land van Aalst* (1998) pp. 111-130. Beide publicaties zijn echter op bepaalde punten met de nodige voorzichtigheid te gebruiken, omdat ze niet altijd precies zijn en voor sommige zaken nog te veel steunen op de onbewezen oudere misleidende publicaties. BRAEKMAN zegt trouwens volkomen ten onrechte dat de tweede hand in de kostersnota (zie hierna; dus vanaf f° 13 r°) *weinig interessante aanvullingen heeft toegevoegd*. Deze werden door hem *niet benut*, wellicht ook omdat zij *moeilijk leesbaar* zijn (p. 112 n. 5). BRAEKMAN gebruikt ook de kotersrekeningen niet.

¹¹ Deze uitgave van het kotersdocument (zie hierna onder voetnoot 16) zal door mijzelf in samenwerking met B. BOUCKAERT gebeuren.

¹² Zie hierna.

¹³ M. DE SMET, J. KUYS en P. TRIO, *Processions and Church Fabrics in the Low Countries during the Late Middle Ages. An Inquiry into Secular Influence on Ecclesiastical and Religious Matters on a Local Level* (Preprints uitgegeven door de Subfaculteit Letteren van de K.U.Leuven-Campus Kortrijk, 111), Kortrijk, 2006, pp. 5-82, met zeer uitgebreide bibliografie.

¹⁴ TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, pp. 38-65 en 124-128; IDEM, “Volksdevotionele aspecten in de Sint-Jans- en de Sint-Baafskerk (tot omstreeks 1560)”, in: B. BOUCKAERT (red.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent van Middeleeuwen tot Barok*, Gent-Amsterdam, 2000, pp. 13-44, hier pp. 37-44.

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE

meer passieve en doorgaans niet of minder geleerde massa. In welke mate beantwoordde deze processie aan de doelstellingen en verwachtingen van beide partijen. Waren hun belangen gelijklopend of tegengesteld?

Van, voor en door de Sint-Baafsabdij¹⁵

Dat de belangrijkste bronnen over het verloop en de uitvoering van de Sint-Lievensprocessie afkomstig zijn van de Sint-Baafsabdij, zegt al heel wat over wie de touwtjes in handen had en ook wie de processie grotendeels financierde. Een zeer belangwekkende en haast unieke – voor wat betreft onze kennis van het laat-middeleeuwse processiegebeuren binnen de Nederlanden – informatiebron is een kostersnota.¹⁶ Wij kennen geen andere documenten uit de late middeleeuwen die zo gedetailleerd het verloop van een processie in de Nederlanden beschrijven.¹⁷ Dit handschrift, dat thans bewaard wordt in het Rijksarchief te Gent, in het fonds van de Sint-Baafsabdij, dateert grosso modo uit 1488/89 n.s. en de onmiddellijk daarop volgende jaren. In onze doctoraatsthesis uit 1989 over de Gentse broederschappen hebben wij, dankzij een tip van wijlen Dr. Gysseling,¹⁸ het document uitvoerig kunnen gebruiken. Het liet ons toe om de Sint-Lievensprocessie en de daaraan voorafgaande en de daarop volgende rituelen bij wijze van spreken van minuut tot minuut te volgen.¹⁹ In het kader van een onderzoek naar de muzikale opulstering van de processie, hebben wij aan de hand van deze nota nogmaals een overzicht gegeven van het verloop van de processie.²⁰

¹⁵ Op verzoek van keizer Karel V (1519-1556) vormde paus Paulus III (1534-1549) op 24 juli 1536 de Sint-Baafsabdij om tot een seculier kapittel. Op 12 mei 1540 verhuisde het kapittel naar de Sint-Janskerk in de binnenstad, die voortaan Sint-Baafskerk werd genoemd. Heel wat devoties, waaronder die ter ere van Sint-Lieven, werden meegenomen naar de nieuwe lokatie. Zie over deze gang van zaken, waar wij verder niet op ingaan, J. ROEGIERS, "Sint-Baafs: abdij, kapittel, kathedraal (1536-1657)", in: BOUCKAERT, *De Sint-Baafskathedraal*, pp. 106-139, hier pp. 106-122; TRIO, "Volksdevotionele aspecten", pp. 37-44.

¹⁶ RAG, SBAB, K 10672: papier, zonder band, 16 folio's, moderne foliëring in Arabische cijfers.

¹⁷ Men zou bv. nog kunnen verwijzen naar de richtlijnen voor het houden van de processie vanuit Brugge naar West-Rozebeke, zie uitgave in J. WEALE, "La procession et les confréries de Notre-Dame de Roosebeke", *La Flandre* 3 (1870) pp. 154-187.

¹⁸ GYSSELING liet daarover, met een kort relaas over het verloop van de processie, een kort artikeltje verschijnen: M. GYSSELING, "Bergenkruis en de Sint-Lievensbedevaart", *Heemkundig Nieuws. Contactblad van de heemkundige kring 'Oost-Oudburg' en het Documentatiecentrum voor streekgeschiedenis* 13 (1985) pp. 5-7, hier pp. 6-7. Zijn hierin geformuleerde intentie om het interessante register uit te geven, kreeg nooit uitvoering.

¹⁹ Zie literatuur in de noten 10 en 11.

²⁰ B. BOUCKAERT en P. TRIO, "Trompers, pipers en luders in de Gentse Sint-Baafsabdij (14de-16de eeuw). Over de muzikale opulstering van enkele processies", *Musica antiqua* 11 (1994) pp. 150-155, met ruime aandacht voor de muzikale begeleiding, die een wezenlijk onderdeel van de Sint-Lievensprocessie vormde. Het muzikale aspect komt ook elders in deze bundel aan bod, zie de bijdrage van Bruno BOUCKAERT.

PAUL TRIO

Vanwege het grote belang van dit document voor elk onderzoek naar deze processie, is het nodig er de juiste draagwijdte van te kennen. Naast de vraag naar het auteurschap en de datering, dienen wij ons ook af te vragen waarom deze nota werd opgesteld en welke functie hij had. Uit de beginwoorden van de tekst op f° 4 r° kunnen wij reeds een aantal belangrijke zaken afleiden: *Item dit siin de costume van de costerie, de welke men huseert binnen de gheheele jare ende waren al zo ghehuseert binnen de costerscip van heeren Jan de Vos ende was ghescreven int jaer duust cccc ende lxxxviii*. In concreto gaat het hier dus om een uiteenzetting van de rechten en plichten van de opperkoster van de Sint-Baafsabdij wat betreft de liturgische plechtigheden die de Sint-Baafsabdij gedurende het jaar organiseerde. De opperkoster, die werd bijgestaan door twee secondanten, had vanuit zijn ambt de supervisie en het beheer over al het kerkmeubilair, en dus ook de relieken, en hierdoor speelde hij natuurlijk ook een belangrijke rol in de diensten en ceremonieën waarin die 'kerkschatten' gebruikt werden.²¹ Dat verklaart ook waarom de koster een cruciale plaats innam in de processies en ommegangen die in, rond en vanuit de Sint-Baafsabdij gingen, en waarbij relieken werden meegevoerd en tentoongesteld. Zijn verantwoordelijkheid in het sturen van deze plechtigheden bracht niet alleen plichten, maar ook allerlei baten met zich mee. Zowel de kostersnota als zijn rekeningen geven dat uitgebreid aan.

In deze kostersnota volgt na de genoemde hoofding een overzicht van alle plechtigheden, met nadruk op diegene waar de heiligen en de relieken van de Sint-Baafsabdij een hoofdrol in spelen. Het relaas start met nieuwdag of 1 januari en gaat zo in kalendervorm verder tot men op folio 6 v° start met de plechtigheden rond de feestdag van Sint-Lieven (van 24 juni tot de zondag na 29 juni). Alleen al de vaststelling dat de uiteenzetting betreffende de Sint-Lievensverering met haar processie doorloopt tot f° 16 v°, wijst erop hoe deze verering alle andere plechtigheden in en rond de Sint-Baafsabdij ver in de schaduw stelde. Op f° 16 v° volgen dan nog de feestelijkheden rond het feest van Landrada (8 juli) en het wijdingsfeest van de Triniteit.²² Dat toont ook

---

²¹ Zie hiervoor TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, pp. 53-54. Zijn rol en activiteiten worden ook nader toegelicht in IDEM, "Ganda en Blandinium tijdens de late middeleeuwen. Een historisch overzicht (13de-15de eeuw)", in: G. DECLERCQ (red.), *Ganda & Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, pp. 41-72, hier p. 53; E. PAIRON, "De financiën van de Sint-Baafsabdij in de 14^e-15^e eeuw", *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks 35 (1981) pp. 61-79, hier pp. 69-70; BRAEKMAN, "De bedevaart", p. 113. Bijstand kreeg hij van een onderkoster en een derde koster, zoals aangehaald wordt in bv. RAG, SBAB, K rol 12, a° 1380-81.

²² Mogelijk gaat het hier om de herdenking van de gelijknamige kapel. Betreffende al deze en andere plechtigheden binnen de context van de Sint-Baafsabdij, zie de uitvoerige bespreking in TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, pp. 66-87 en 124-129.

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE

aan dat het document niet volledig is, aangezien een derde van het jaar ontbreekt. Maar zelfs indien men daarmee rekening houdt, blijkt de dominantie van de festiviteiten rond Sint-Lieven toch niet te ontkennen, aangezien wij hier nog niet eens de feestvieringen in de rest van het jaar die betrekking hebben op Sint-Lieven (zie hierna) aanhalen, terwijl het reliekschrijn van Sint-Lieven toch ook regelmatig tijdens andere plechtigheden opduikt. Dat dit document ook effectief gebruikt werd als administratieve handleiding voor de koster, wordt ook bewezen door het feit dat de tekst die door de eerste hand geschreven werd (van f° 2 r° tot f° 12 r°), en die dus uit 1488/9 n.s. dateert,²³ her en der veranderd en aangevuld werd door één of meerdere latere handen. Zo schrapt één van deze latere handen stelselmatig het woord *trompers* en verving het door *pipers* (schalmeispelelers).²⁴ De folio's 12 v° - 16 v° werden trouwens alleen geschreven door die latere hand(en) en lopen inhoudelijk tot het jaar 1496. Hun onregelmatig karakter wijst eerder in de richting van een periodische optekening, waarbij de redactiedatum wellicht telkens overeenstemt met het jaar dat wordt beschreven. Deze toevoegingen neigen bovendien sterk naar het 'kroniekachtige', zodat men min of meer jaar per jaar de lotgevallen van de processie tot het einde van de 15de eeuw kan volgen. De aldus verkregen vrij uitvoerige informatie over de processie en de aanleunende rituelen, kan nog verder gespecificeerd of aangevuld worden door middel van de kostersrekeningen die vanaf de tweede helft van de 14de eeuw - zij het met

---

²³ Toch is dit deel van de nota over de bevoegdheden en verplichtingen van de koster slechts een kopie uit 1492/93 n.s., zoals blijkt uit f° 13 v°: *Item dit zin gheuoeg de aude costumen die men gheploghen te huwseren heeft bijnnen den tijde van her Jan van de Kercove ende her Jan Walput ende her Lauwereins van Latruwen die coster waart int jaer 1482, ende waast toten jare '85, ende toe quam her Jan de Vos an, ende ordenerde desen boec int jaer '92 alzo men bijnnen zinen tijde dede.* Dit betekent dat wat door ons beschouwd werd als zijnde geschreven door de eerste hand (2 r° - 12 v°), niets anders is dan een afschrift van een ouder register dat opgemaakt werd in 1488/89 n.s. Aangezien de verandering van hand zich op 12 v° midden in een zin voltrekt, moet ook 12 v° - 13 v°, dat inhoudelijk een geheel is en dat loopt tot aan de melding van de opdracht, tot dat oorspronkelijke geheel behoord hebben. Uit de opdracht lijkt naar voren te komen dat de opgetekende gebruiken grotendeels teruggaan tot het midden van de 15de eeuw. Heer Jan van de Kerkhove trad als koster op in 1464-69, heer Laureins van Latruwen tussen 1482-85 en Jan de Vos vanaf 1485 (eventueel vanaf 24 dec.) tot 1500 (cf. kostersrekeningen). Heel wat gebruiken gaan zelfs terug tot het einde van de 14de eeuw en eventueel nog veel verder. Op f° 2 r° - 3 v° bevindt zich een aflatbrief uit 1345 (zie hierna).

²⁴ Zie hierover BOUCKAERT en TRIO, "Trompers", p. 153.

nogal grote lacunes – bewaard gebleven zijn.²⁵ Dankzij deze rekeningen kunnen wij de invoering van diverse gebruiken die opgesomd worden in de kostersnota min of meer chronologisch dateren. Uit de confrontatie van beide bronnen blijkt dat nogal wat gebruiken met financiële implicaties vooral in het laatste kwart van de 14de eeuw werden ingevoerd. Waar in 1381 de totale uitgave voor de processie in de rekeningen van de koster slechts 693 s. par. bedroeg, waarbij het leeuwendeel – met name 657 s. par. – naar de muziekuitvoering ging, liepen de uitgaven in 1401-02 al op tot 2283 s. 6 d. par., zonder de 49 stopen wijn mee te rekenen.²⁶ Dit kwam dus neer op een verdrievoudiging,²⁷ wat betekende dat op dat moment ongeveer één derde van alle uitgaven besteed werd aan de Sint-Lievensprocessie en aan de daarbij aansluitende plechtigheden. De bestedingen omvatten uitgaven voor o.a. diverse maaltijden en bijkomende hoeveelheden spijs en drank, de muzikanten, allerlei dragers met hun touwen, vaandels, bellen, toortsen, ‘hoofd’,²⁸ processiekruis en abdijkaars, kledingstukken voor bepaalde deelnemers (hoeden, kapmantels en handschoenen), het vervoer van o.a. die spijzen en het keukengerel en de reparatie van bepaalde stukken die de processie vergezelden (schrijn, de kruisen langs de processieroute, gordijnen, etc.). Diverse leden van de abdijsgemeenschap – de koster en de prior voorop – genoten het meeste voordeel wat betreft de ontvangst van gelden en eten en drank. Daarnaast mochten ook de leden van de twee afdelingen van de Sint-Lievensbroederschap, met in het bijzonder hun deken en medebestuurders, allerlei uitdelingen ontvangen. Ook de dragers, enkele functionarissen en hoogwaardigheidsbekleders (twee schepenen van de keure van de stad Gent, de baljuw van het Sint-Baafsdorp, die van het Land van Aalst en de gerechtsofficier van de heerlijkheid van Sint-Lievens-Houtem) deelden eveneens in de prijzen. Verder ontmoeten wij als begunstigden ook allerlei bedienaars en een beperkt aantal deelnemende groe-

²⁵ Overzicht van deze rekeningen in B. AUGUSTYN en E. PALMBOOM, *Dokumenten bewaard in het Rijksarchief te Gent* (Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Een analytische inventaris van documenten betreffende het beheer en de exploitatie van onroerende goederen (tot 1500), A. VERHULST (red.), 1 / Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 72), Gent, 1983. De oudste die bewaard bleef, loopt van 11 febr. 1365 tot 30 juni 1365 (R 90/1) en is dus onvolledig. De eerstvolgende, tegelijk de eerste volledige rekening, betreft het jaar 1380-81 (K rol 12). Daarna moeten wij wachten tot 1401-02 voor een nieuwe rekening (K 8050). Alle volgende rekeningen zijn te vinden onder R 90/3 tot R 90/6. De laatste rekening vóór het jaar 1540 is die van 1525 (K 9640). Verwijzingen naar deze rekeningen die niet gefolieerd zijn, gebeuren door de annotatie RAG, SBAB, gevolgd door het rekenjaar.

²⁶ 1 stoop is 2,3 liter.

²⁷ Zie voor een overzicht van de grote rubrieken binnen de kostersrekeningen PAIRON, “De financiën”, pp. 69-70.

²⁸ In tegenstelling tot wat wij vroeger meenden, wijst KOLDEWEIJ (zie zijn bijdrage) er terecht op dat dit niet het hoofd van Sint-Lieven kan zijn. Hij denkt eerder aan een soort opschrift dat als openingsstuk in de processie vooropging.

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE

pen (zie hierna) die, net als sommige thuisblijvers van de abdij, een aantal keren een traktatie ontvingen. Rond ca. 1400 lag het budget – en dus het ook het programma – min of meer vast en nadien volgden nog nauwelijks toevoegingen of wijzingen, althans wat betreft de inbreng vanuit de abdij. De meeste nieuwicheden die nadien nog opdoken, betroffen zaken die van overheidswege (stad en landsheer) waren opgelegd met de bedoeling de processie in het gaeel te doen lopen.

De rol van de Sint-Baafsabdij lag al voor een stuk besloten in het ontstaan van de processie.²⁹ Het lijkt er immers sterk op dat de stimulans tot de verering van Sint-Lieven en het initiatief tot het houden van de processie beide terug te voeren zijn op de abdij. In de promotie van de devotie – mét processie – tot de figuur van Sint-Lieven meende de abdij een geschikt wapen gevonden te hebben in haar strijd voor het behoud van haar bezittingen te Sint-Lievens-Houtem. Het feit dat haar patrimonium aldaar op het einde van de 11de eeuw dreigde geüsurpeerd te worden door enkele lokale potentaten, maakt deze interpretatie aannemelijk. Vóór het einde van de 11de eeuw bestond er al enige devotie tot deze heilige in en rond de abdij, zij het slechts op een laag pitje. Het is dan ook nog zeer onduidelijk wie Livinus eigenlijk was, waar hij vandaan kwam en waar hij overleed. Precies in de laat-11de-eeuwse *Translatio Livini* wordt voor het eerst duidelijk bericht dat zijn feestdag op 28 juni herinnert aan de overbrenging van het stoffelijke overschot van Lieven op die dag in 1007 vanuit zijn sterfplaats Sint-Lievens-Houtem. Het translatieverhaal vervolgt met de bewering dat de toenmalige abt Erebould (998-1017)³⁰ voor zichzelf en zijn opvolgers beloofde om de heilige jaarlijks op de vooravond van het feest van Sint-Pieter en Sint-Paulus (feestdag op 29 juni) naar Sint-Lievens-Houtem terug te brengen. Deze belofte was nodig, omdat het stoffelijke overschot door toedoen van de heilige anders te zwaar werd om te transporteren.³¹ Het inschakelen van heiligen en hun relieken om bezit te beschermen was een algemeen verspreide taktiek in die periode. Het feit dat Sint-Lieven gestorven was in Sint-Lievens-Houtem, dat zijn relieken in de Sint-Baafsabdij rustten maar wel jaarlijks naar 'zijn' grond (m.a.w. ook die van Sint-Baafsabdij) terugkwamen, moest de claim van Sint-Baafs op haar bezit-

---

²⁹ Over het ontstaan van de Sint-Lievensverering en -processie, zie naast ons doctoraat ook de bijdrage in deze bundel van Jeroen DEPLOIGE. De lezing waarin Georges DECLERCQ de ontstaanscontext uit de doeken doet, werd niet in deze bundel opgenomen, maar zal op een later moment verschijnen.

³⁰ Biografieën van de abten van Sint-Baafs zijn te vinden in BERINGS en LEBBE, "Abbaye".

³¹ TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, pp. 74-77 (met verwijzing naar uitgave en oudere literatuur).

tingen in Sint-Lievens-Houtem onderstrepen.³² Mogelijk heeft deze ontstaanscontext, waarbij de verering volgens een *top-down* model werd opgelegd, tot gevolg gehad dat de 'volkse' belangstelling voor deze heilige en dus ook de deelname aan de processie aanvankelijk niet goed van de grond kwam. Zo hebben wij voor de 12de en 13de eeuw bijzonder weinig getuigenissen omtrent de processie en de Sint-Lievensverering in het algemeen (bv. schenkingen).³³ Bovendien bleef de grote concurrent van de Sint-Baafsabdij, de naburige Sint-Pietersabdij, de echtheid van de relieken van Sint-Lieven in vraag stellen, ons inziens niet geheel onterecht. De verheffing of beperkte translatie van Sint-Lieven door de Bavolingen in 1171, mogelijk op 27 juni, moest die verdachtmaking de kop indrukken en de devotie tot de heilige nieuw leven inblazen.³⁴ Binnen het kader van deze studie betekent het wel dat men er rekening mee dient te houden dat deze devotie niet het gevolg was van een spontane volksverering, maar wel een door de Sint-Baafsabdij georkestreerd manoeuvre, waarbij zij alle touwtjes in handen hield. De processie zou dan ook verlopen zoals de abdij dat wenste en beschikte, waarbij enkel voor haar leden een hoofdrol in de uitvoering was weggelegd. Deze ontstaanscontext zorgde ervoor dat de abdij heel de middeleeuwen door de eerste viool zou

³² Zie, met uitgebreide bewijsvoering en verwijzing naar eerdere literatuur, *ibidem*, pp. 74-77 en 87-88, waarin de gegevens uit de knappe studies van L. VAN DER ESSEN, *Etude critique et littéraire sur les vitae des saints Mérovingiens de l'ancienne Belgique* (Université de Louvain. Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, Tweede reeks, 17), Leuven-Parijs, 1907, p. 369 en M. COENS, "L'auteur de la 'Passio Livini' s'est-il inspiré de la vita Lebuini?", *Analecta Bollandiana* 70 (1952) pp. 285-305, hier pp. 291-2, verder worden uitgewerkt. Zo is er de vaststelling dat de *adventus* van Lieven en de broederschapsmis in de Sint-Baafsabdij op 17/18 augustus gevierd werden. De keuze van 28 juni als processiedag lijkt ons beïnvloed geweest te zijn door het feit dat deze dag al in Sint-Lievens-Houtem gevierd werd, nl. als herdenking van de kerkwijding. De keuze voor het jaar 1007 ligt dan weer opvallend dicht bij het moment van de overdracht van de kerk van Sint-Lievens-Houtem aan de Sint-Baafsabdij, nl. in 1008.

³³ Zie enkele schaarse gegevens in TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, p. 89. Wel is er voldoende grond om eruit af te leiden dat de processie regelmatig doorging.

³⁴ Zoals steeds ging een dergelijke campagne ook gepaard met hagiografie, hier in de vorm van een tweede *Translatio Livini* (BHL 4963). Daarmee lijkt de *discussion des deux dates de juin, les 27 et 28, où l'on trouve indiquée la fête secondaire de S. Liévin* (cf. COENS, "L'auteur", p. 291 n. 2) opgelost. Zie verder: *Index scriptorum operumque latino-belgicorum medii aevi. Nouveau répertoire des oeuvres médiolatines Belges*, L. GENICOT en B. TOMBEUR (reds.), 3 dln., Brussel, 1973-79, III, nr. T.L.U.D (22); COENS, "L'auteur", p. 289 n. 1; A. D'HAENENS en C. COLAFRANCESCHI, "Livino", in: *Bibliotheca Sanctorum* (1967), VIII, kk. 74-75, hier k. 74. Het gebeuren is eveneens overgeleverd in J.-J. DE SMET (ed.), *Annales sancti Bavonis Gandensis* (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, -4°. Collection de chroniques Belges inédites. Recueil des chroniques de Flandre, 1), Brussel, 1837, pp. 439-451, hier p. 448. 27 juni als datering leiden wij af uit de herdenking van de translatie op deze dag, zie hoger en J. GHESQUIERE, *Acta Sanctorum Belgii selecta*, Brussel, 1785, III, p. 123.

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE

spelen in de Sint-Lievensprocessie en de manifestaties die aan deze voorafgingen en deze volgden.

Wil men de draagwijdte van de Sint-Lievensverering binnen de Sint-Baafsabdij beter kunnen inschatten, dan moet men weten dat de heilige er ook nog op andere dagen gedurende het jaar publiekelijk werd geëerd. Zo voltrokken zich naast de viering van juni ook nog de plechtigheden van 17/18 augustus (*adventus*), 2 oktober (*translatio*), 12 november (sterfdag of *dies natalis*) en 19 november (octaaf van *dies natalis*).³⁵ Op 4 juni 1345 wist de abdij een pauselijke aflaatbul te verkrijgen. Hierdoor ontving eenieder die de abdijkerk bezocht op bepaalde van de Sint-Lievenfeestdagen (evenals op die van Bavo, Landoald, Macharius en op nieuwdag of het feest van de Jezus' besnijdenis) 3 jaar en 120 dagen aflaat. De oorkonde stipt aan dat die aflaten ook gingen naar de leden van de broederschap van Sint-Lieven en de bedevaarders die deelnamen aan de (een?) processie naar Sint-Lievens-Houtem.³⁶ Het belang van Sint-Lieven en de andere heiligen voor de Sint-Baafsabdij was reeds duidelijk geworden in de voorgaande eeuw, toen in de abdiyverordeningen werd opgenomen dat een jaarlijkse maaltijd georganiseerd moest worden op bepaalde van hun feestdagen.³⁷ Voor Sint-Lieven viel die feestdag op 28 juni. De feestmaaltijd zou ook later in de kostersnota en de kostersrekeningen steeds vermeld worden.

---

³⁵ Op basis van de kostersnota en de kostersrekeningen. Deze feestdagen stonden ook al aangestipt in de 12de-eeuwse liturgische kalenders van de abdij, zie M. COENS en J. VAN DER STRAETEN, "Un martyrologe du XIIe siècle à l'usage de Saint-Bavon de Gand (Brit. Mus., Egerton 2796)", *Analecta Bollandia* 84 (1966) pp. 129-160. Een overzicht van de belangrijkste liturgische feestdagen binnen de Sint-Baafsabdij geeft TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, pp. 85-86.

³⁶ U. BERLIÈRE (ed.), *Suppliques de Clément VI (1342-1352). Textes et analyses* (Analecta Vaticano-Belgica, 1), Rome, 1906, nr. 836 (208). Eveneens vermeld bij DE SMET, *Annales*, p. 451. Zie hierover ook U. BERLIÈRE, "Jean Bernier de Fayt, abbé de Saint-Bavon de Gand, 1350-1395, d'après des documents vaticans", *Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre* 56 (1906) pp. 359-381 en 57 (1907) pp. 5-43. De aflaatbulle is in kopie, in het Middelnederlands, te vinden in RAG, SBAB, K 10672, 2 r° - 2 v°. Hierin zitten echter wat afwijkingen die mogelijk het gevolg zijn van een slechte tekstoverlevering.

³⁷ Kermisdag, tegelijk de feestdag van Macharius, op 9 mei, Landoald op 13 juni en Bavo op 1 oktober, zie M. GYSSELING, "Uit de vroege geschiedenis van Gent en de Oost-Oudburg", *De Oost-Oudburg. Jaarboek* 23 (1986) pp. 5-87, hier p. 47 (vierde kwart 13de eeuw). Zie ook nog de tussenkomst van de bisschop van Doornik, Jan V de Toisy (1410-1433) op 2 november 1414 naar aanleiding van bepaalde wanordelijkheden op de feesten van Bavo, Macharius en Lieven en andere niet genoemde feestdagen: RAG, SBAB, O sub dato: uitgave in DIERICX, *Mémoires*, II, p. 392 n. 1. Verkeerde interpretatie van dit stuk bij VAN LOKEREN, *Histoire*, II, pp. 107 en 139; DE VOS, *Regulier en spiritueel leven in een laatmiddeleeuwse Benedictijnerabdij. De Sint-Baafsabdij te Gent*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.Gent, 1983-84, p. 89.

PAUL TRIO

Hoe de processie er in de periode vóór het einde van de 14de eeuw uitzag, wordt niet door archivalia gedocumenteerd. Zonder al de betaalde activiteiten en ingrediënten die er tegen het einde van de 14de eeuw waren bijgekomen, was de optocht wellicht zeer sober, wat ongetwijfeld de sleutelpositie van de abdij en haar vertegenwoordigers nog meer in de verf zette.³⁸ Het lijkt er zelfs sterk op dat, met uitzondering van de groep gelovigen die de stoet volgde, alleen de Bavolingen de ceremonie leidden. Naderhand zou de Sint-Baafsabdij een deel van haar bevoegdheid, zoals het omringen en dragen van het reliekschrijn, delen met de leden van de Sint-Lievensbroederschap, maar zelfs dan bleef zij prominent aanwezig in de processie en de andere sacrale rituelen. Zoals wij uit de kostersnota en -rekeningen kunnen aflezen, begonnen de plechtigheden rond Sint-Lieven in de maand juni al op 25 juni, wanneer men op de vooravond de heilige wekte. Pas met het terugplaatsen van het reliekschrijn op de daarvoor bestemde plaats in de abdijskerk op de zondag na de processie van 28-29 juni, eindigde het ceremoniële gebeuren. De abdijskerk was steevast het decor voor de opening en het slot van de opeenvolgende plechtigheden, en het was de abdijsgemeenschap die de meeste van die vieringen leidde. Dat gold grotendeels ook voor de diverse manifestaties in Sint-Lievens-Houtem zelf, waar de abdij als grootgrondbezitter, patronaatsheer en feodaal heer eveneens een thuismatch speelde. Het was en bleef in de eerste plaats een processie van en voor de abdij.

Andere medespelers

Na de Sint-Baafsabdij was het vooral de Sint-Lievensbroederschap die de processie mee hielp kleuren.³⁹ Haar ontstaan wordt pas expliciet geattesteerd met de goedkeuring van haar statuten in 1283/84 n.s., maar gaat mogelijk terug tot het einde van de 12de eeuw.⁴⁰ Ten laatste in het begin van de 15de eeuw was deze broederschap ont dubbeld in een buiten- en een binnenafdeling. Beide verenigingen hadden een eigen bestuur, maar toch bleef een aantal zaken gemeenschappelijk, zodat het wellicht te ver gaat om deze instellin-

---

³⁸ Zie de hoger vermelde bronnen en studies.

³⁹ Alle gegevens over deze broederschappen en hun inbedding in het Gentse broederschapswezen zijn te vinden in P. TRIO, *De Gentse broederschappen (1182-1580). Ontstaan, naamgeving, materiële uitrusting, structuur, opheffing en bronnen* (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 16), Gent, 1990 en IDEM, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen* (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, Series B, 11), Leuven, 1993, telkens met index. Te mijden is BRAEKMAN, "De bedevaart", pp. 114-116, die onze studies niet kent.

⁴⁰ Uitgave en bespreking in P. TRIO (ed.), "Statuten van laatmiddeleeuwse broederschappen. Enkele Gentse voorbeelden", *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* 155 (1989) pp. 279-308, hier pp. 285-291 en 297-299.

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE

gen als volkomen aparte corporaties te zien. Heel veel informatie over hun organisatie, samenstelling en werking is er niet, zodat wij er geen duidelijk zicht op hebben hoe de broederschap met haar twee afdelingen zich profileerde in en betrokken was bij de organisatie van de processie. Het lijkt er sterk op dat de buitenafdeling haar leden vooral rekruteerde onder alle niet-Gentenaars, waartoe dus ook de inwoners van het Sint-Baafsdorp behoorden, terwijl de binnenafdeling de stad Gent tot haar rekruteringsgebied mocht rekenen. Aangezien dit echter wellicht een te groot onevenwicht in de leden-samenstelling veroorzaakte, werden leden van een aantal ambachten en neringen aan de buitenafdeling toegevoegd. Het ging hierbij zeker om zij die actief waren als schiplieden, wolwevers, scheepmakers, tijkwevers, kuipers, metse-laars, pijnders en verseviskopers.⁴¹ In de Sint-Baafsabdij had zeker de buitenafdeling, maar mogelijk ook de binnenafdeling, haar onderkomen. In de kerk was er tenminste één altaar dat aan de heilige Lieven was toegewijd, en alhoewel een in de abdij aanwezige Sint-Lievenskapel pas laat in de bronnen verschijnt, namelijk pas in een document uit 1506, toen de buitenbroeder-schap er actief was, toch moet zij al veel ouder zijn. Zij bevond zich in de benedenkerk (*beuk*), het deel van de kerk dat traditioneel voor de niet-monni-ken openstond.

Misschien was er in de processie aanvankelijk geen grote rol weggelegd voor de Sint-Lievensbroederschap. In 1227 gaf de abt van Sint-Baafs immers het recht om de fiertel van Sint-Lieven naar Sint-Lievens-Houtem te dragen aan een zekere Zeger Ribel en zijn erfgenamen.⁴² Slechts vanaf de 15de eeuw zien wij dat de broederschap instaat voor het dragen van de fiertel buiten het Sint-Baafsdorp en buiten Sint-Lievens-Houtem. Blijkbaar ging die taak dan specifi-ek naar de versevissers van de buitenafdeling, zoals in de kostersnota staat.⁴³ In een vonnis van 11 juni 1505 beslechtten de Gentse schepenen een aan-slepend conflict tussen enerzijds de abdij en de baljuw van het Sint-Baafsdorp, en anderzijds de beide afdelingen van de Sint-Lievensbroeder-schap betreffende de vraag wie van beide de voorrang zou krijgen in de pro-cessie. De schepenen oordeelden dat bij het uitdragen van de fiertel op 28 juni

---

⁴¹ Een aantal van deze ambachten of neringen kreeg in 1535-36 vergoedingen van de stad voor deelname aan de Sint-Lievensprocessie (zie hierna).

⁴² VAN LOKEREN, *Histoire*, I, p. 116; DE POTTER, "De St. Lievensprocessie", p. 8 (zonder bewijsvoering).

⁴³ De rol dienaangaande van de broederschap wordt ook aangestipt in een notitie uit 1422, zie M. VAN LOKEREN (ed.), *Chronique de S. Bavon à Gand par Jean de Thielrode (1298), d'après le ms. original, appartenant à M. Lammens, bibliothé-caire de l'université de cette ville, avec un extrait de la chronique de S. Bavon, du XVe siècle, d'une chronique d'Olivier de Lange, et d'un martyrologe*, Gent, 1835, pp. 149-150. Verder ook in: SAG, reeks 301, nr. 29, a° 1425-26, 50 r° (1425); P. BLOMMAERT en C.P. SERRURE (eds.), *Kronijk van Vlaenderen van 580 tot 1467* (Maetschappij der Vlaemsche Bibliophilen, 3), 2 dln., Gent, 1839-40, p. 263 (a° 1467).

de baljuw, de proost en de overige leden van de Sint-Baafsabdij tot aan de Sint-Jorispoort, die de grens vormde van het Sint-Baafsdorp, naast en voor de fiertel mochten rijden. Zij deden immers de tocht te paard. Vanaf dan werd hun plaats ingenomen door de dekens van de beide broederschappen. Bij het binnentreden van de Sint-Baafsheerlijkheid te Sint-Lievens-Houtem was de ereplaats opnieuw voorbehouden aan de mannen van Sint-Baafs. Hetzelfde scenario gold bij de terugkeer en dit *zo zij van oudts danof ghecostumeert zijn*.⁴⁴ Verder droegen de leden van de broederschap die mee opstapten in de processie toortsen, de twee touwen die aan het reliekschrijn werden vastgebonden en vaandels. Beide afdelingen beschikten ook over een eigen groep muzikanten die op verscheidene momenten de plechtigheden opluisterde.⁴⁵ Al in de 14de eeuw (1321 en enkele daaropvolgende jaren) kreeg de broederschap vrijstelling van accijns op de drank die zij verbruikte o.a. tijdens hun *reyse tHoutem*.

Vanaf het begin van de 15de eeuw vinden wij *de ghesellen die met Sente Lievin te Houtem metten calfvelle ommegaen* terug.⁴⁶ Hun aanwezigheid op de festiviteiten begon al vanaf de vroege ochtend van de 27ste juni. Het lijkt er sterk op dat de 'gezellen van het Kalfsvel' ondergebracht waren bij de buitenafdeling van de Sint-Lievensbroederschap.⁴⁷ Dat de benaming van het kalfsvel verwees naar een politiek charter dat de rechten van de stad Gent beknotte, lijdt weinig twijfel, gezien wat wij weten voor andere steden, maar op welk stedelijke oorkonde van die aard zij precies alludeerde, is volkomen onduidelijk.⁴⁸ In elk geval moet het gaan om een uitbeelding die op een of andere manier de spot dreef met deze vorstelijke oorkonde. Dat er in een middeleeuwse processie een groep optrok die een spel vertoonde of opvoerde met een politiek geladen betekenis, was kenmerkend voor laat-middeleeuwse processies.⁴⁹ Het is dan ook wellicht niet verwonderlijk dat na de bestraffing van de opstand in 1469 de gezellen van het Kalfsvel tijdelijk van het toneel verdwenen. Deze combinatie van gegevens wijst er dan ook op dat de broederschap van Sint-Lieven duidelijk een bepaald politiek engagement vertoonde

⁴⁴ RAG, SBAB, R 2867; eveneens SAG, reeks 301, nr. 68, a° 1504-5, 87 v°. Uitgave bij DIERICX, *Mémoires*, II, p. 402 n. 2; DE POTTER, "Schets", pp. 52-54; IDEM, "De St. Lievensprocessie", p. 10 n. 1. Regest bij VAN LOKEREN, *Histoire*, II, p. 143.

⁴⁵ Zie noot 20.

⁴⁶ RAG, SBAB, a° 1401-2.

⁴⁷ De broederschap bezat in Sint-Lievens-Houtem een huis dat 'het Calf' heette, zie hierover ook: BRAEKMAN, "De bedevaart", p. 123.

⁴⁸ Zie voor een uiteenzetting omtrent de mogelijke interpretaties TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, p. 97 e.v. Gezien de ouderdom van het verschijnen van deze benaming kan het dus niet gaan om het zgn. *Calfvel* van 1515, zoals vaak beweerd wordt (zie bv. nog in DECAVELE en VAN PETEGHEM, "Gent", p. 109).

⁴⁹ R. VAN UYTVEN, "Volksvermaak en feestvieren in de steden", *Spiegel Historiae* 18 (1983) pp. 551-561, hier p. 560.

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE

en dat zij de Sint-Lievensprocessie gebruikte om haar boodschap aan de man te brengen.⁵⁰ Het feit dat Karel V in 1540 niet alleen de Sint-Lievensprocessie, maar in hetzelfde artikel 74 meteen ook de beide afdelingen van de Sint-Lievensprocessie afschafte, laat dan ook niets aan de verbeelding over. Ook zij werden door de landsvorst gevisieerd, omdat zij in hun activiteiten opkwamen voor bepaalde stedelijke rechten. Vanwege de duidelijke vertegenwoordiging en de prominente aanwezigheid van een aantal ambachten en neringen binnen de broederschap en bij de processie kan men daarbij denken aan de mogelijkheid dat deze opkwamen voor hun voorrechten in het kader van het stedelijk bestuur en voor het behoud van hun privileges tegenover de landsheer.⁵¹

Verder nam, ten laatste vanaf het begin van de 15de eeuw, een delegatie van Koolkerke en Oedelgem, twee dorpen in de buurt van Brugge, deel aan de Sint-Lievensprocessie en de daarbij aansluitende plechtigheden tijdens die dagen in juni. In 1493 mochten ze ook de fiertel dragen van de Brabantpoort naar de Steenpoort, maar het is niet duidelijk of dit eenmalig was of dat de vermelding een bestaande toestand weergaf. Dat deze twee dorpsgemeenschappen zich in deze processie als een duidelijk herkenbare groep manifesteerden, is op het eerste gezicht heel vreemd, al is er voor Oedelgem een mogelijke verklaring.⁵² De naam Oedelgem duikt op in juni-augustus 1381, toen daar onderhandelingen plaatsvonden tussen Gent en de Vlaamse graaf. Was de Gentenaars daar zo een joviale ontvangst te beurt gevallen, dat zij de mensen uit dit dorp een vooraanstaande plaats in de processie gaven? In de processie stapten ook vier duiveltjes op, waarvan verondersteld kan worden dat ze dansten of de hel uitbeeldden.⁵³ Men vindt een dergelijke groep in de

---

⁵⁰ Misschien kan ook het gegeven betreffende een schenking van de begijnen aan de beide 'gulden' uit 1450 in dit ruimere verband geïnterpreteerd worden, zie M. BOONE, *Geld en macht: de Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming, 1384-1453*, Gent, 1990, p. 97 n. 306.

⁵¹ Omtrent de confrontatie tussen Gents streven naar autonomie en het vorstelijke centralisatiestreven, met de plaats daarin van de ambachten, zie M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 – ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, jrg. 52, 133), Brussel, 1990.

⁵² Zie J. VUYLSTEKE (ed.), *De rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Philips van Artevelde (1367-1389)*, Gent, 1891-93, p. 450.

⁵³ Vanaf 1401-2 vermeld in de kosterrekeningen, maar al in de 14de eeuw vergoed door de stad voor hun deelname aan de processie, zie bv. in VUYLSTEKE, *De rekeningen*, a^o 1376 (p. 129), 1389 (p. 401). Een aantal voorbeelden uit deze bron wordt ook aangehaald in DE POTTER, "De St. Lievenprocessie", p. 14. Men vindt dergelijke groep vaak in processies terug, zie vb. in DE POTTER, "Schets", pp. 105-106 en E. VAN AUTENBOER, *Volksfeesten en rederijkers te Mechelen (1400-1600)* (Uitgaven van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, reeks VI, 89), Gent, 1962, pp. 40-41.

late middeleeuwen vaak terug in processies in de Lage Landen,⁵⁴ waar het plastisch uitbeelden van geschiedenissen (*tableaux vivants*) en bijbelse tafereelen en het opvoeren van toneelstukjes in snel toenemende mate het processiebeeld ging kleuren.⁵⁵ Maar van dat alles – de schamele voorbeelden van de duiveltjes en de gezellen van het Kalfsveld niet te na gesproken – was er niets te zien gedurende de Sint-Lievensprocessie. Deze processie sloot dus niet aan bij de algemene ontwikkeling van het processiewezen in de Nederlanden. Elders mochten de belangrijkste stedelijke processies steevast rekenen op belangrijke financiële steun van de stedelijke overheid. Wijken, gilden, broederschappen, ambachten en gelegenheidsgezelschappen werden er door zulke remuneratie toe aangezet om zich als groep te manifesteren en de stadsprocessie (soms meerdere) mee vorm te geven. Het was voor de stad een ideale kans om zich zowel ten opzicht van de buitenwacht als van haar inwoners te profileren.⁵⁶ Maar bij de Sint-Lievensprocessie was er niets van dat alles: de stad blonk er eerder uit door afwezigheid.⁵⁷ Zo af en toe waren er wel betalingen voor deelname aan de processie, zowel voor de Sint-Lievensbroederschap in de 14de eeuw, als voor enkele ambachten en neringen in de 16de eeuw, maar deze bleven zeer beperkt qua omvang en qua duur.⁵⁸ Op organisatorisch vlak had de stad dan ook weinig of niets in te brengen. Alleen had de stedelijke overheid vanaf 1469 bekomen, wellicht mede onder druk van Karel de Stoute, dat de inrichtende macht van de processie toelating moest krijgen van de stad voor het dragen van de heilige. In feite bleef het stadsbestuur zich voornamelijk engageren voor deelname aan de O.L.V.-processie naar Doornik, waarvoor zij dan ook een ruim budget vrijmaakte.⁵⁹ Wellicht lag het feit dat de Sint-Lievensprocessie een broeihaard kon vormen van oproer en verzet – niet alleen tegen het vorstelijke gezag, maar ook tegen de zittende magistratuur – aan de basis van de eerder afzijdige en afkeurende, en allerminst stimulerende houding van de stedelijke overheid. Bovendien lag de

⁵⁴ DE POTTER, "Schets", pp. 105-106 en VAN AUTENBOER, *Volksfeesten*, pp. 40-41.

⁵⁵ VAN AUTENBOER, *Volksfeesten*, p. 29 e.v.; VAN UYTVEN, "Volksvermaak", pp. 554-555; B.A.M. RAMAKERS, *Spelen en figuren. Toneelkunst en processiecultuur in Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd*, Amsterdam, 1996.

⁵⁶ DE SMET, KUYS en TRIO, *Processions*.

⁵⁷ Reeds vastgesteld door BOONE, *Geld*, p. 97.

⁵⁸ Zie eerder voor de Sint-Lievensbroederschap, waar het eerder gaat om het kwijtschelden van accijnzen o.a. ter gelegenheid van de processie. Betaling door de stad aan bepaalde deelnemers in de 16de eeuw: DE POTTER, "De St. Lievensprocessie", o.a. p. 16 n. 2. In 1535-36 vergoedde de stad de schiplieden, scheepmakers, versevisskopers, de molenaars en de gezellen van de 'rooden eerden' (eerden = de wol met volaarde van de vetdelen zuiveren) voor hun deelname aan de Sint-Lievensprocessie: *ibidem*, p. 15 n. 3. Terzijde weze vermeld dat de gezellen van de wolbewerking in 1522-23 56 s. par. ontvingen van de koster van Sint-Baafs voor deelname aan de processie. Het waarom is niet duidelijk.

⁵⁹ Zie BOONE, *Geld*, 94-97.

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE

leiding van deze processie in handen van de Sint-Baafsabdij, een machtige kerkelijke instantie, die wellicht niet graag gezien zou hebben dat een wereldlijke macht de organisatie naar zich toe zou trekken om in toenemende mate het verloop ervan te bepalen. Helemaal afzijdig blijven kon het stadsbestuur echter ook weer niet. De stadsbestuurders blijken hun opwachting te maken bij het binnenkomen van de processie uit Sint-Lievens-Houtem, al is de kostersnota niet heel nauwkeurig wat dat betreft. Dit ontvangstcomité liet zich dan een maaltijd serveren. Iets anders was natuurlijk de controlefunctie die de stadsmagistraat uitoefende. In het kader daarvan trokken al vrij vroeg in de 14de eeuw twee schepenen van de keure mee met de processie om een oogje in het zeil te houden.⁶⁰ Mogelijk waren de troebelen uit 1301 daartoe de aanleiding. De aanwezigheid van de baljuw van Sint-Baafsdorp in de processie had mogelijk een soortgelijke reden, al was hij natuurlijk ook een notabele, wat op zichzelf voldoende reden was om uitgenodigd te worden om mee te stappen.

Ten slotte waren er de vele anonieme gelovigen, over wie wij te horen krijgen dat zij in groten getale waren.⁶¹ Blijkbaar ging vooral veel jong volk (*jonghers*) mee,⁶² misschien ook wel begrijpelijk vanwege de afstand. Voor een zogenaamde tegenstelling tussen de processie van Sint-Lieven, die erg populair zou zijn geweest in de meer volkse milieus, terwijl de reële machthebbers eerder deelnamen aan het *auweet*, een soort militaire parade op halfvasten die uiting gaf aan 'de weerbaarheid van de stedelijke top- en middengroepen',⁶³ bestaan er volgens ons onvoldoende bewijzen. Ook het *auweet* sneuvelde onder de mokerslagen van Karel V in 1540. Dat nogal wat mensen op wagens

---

⁶⁰ Vanaf 1336-37 nagenoeg ononderbroken vermeld in de stadsrekeningen. Zij werden daarbij doorgaans vergezeld van een aantal politieambtenaren, zie bv. de stadsrekening a° 1337-38 (VUYLSTEKE, *De rekeningen*, p. 36): *Item scepenen Jan Spellard ende Jan van Ponteraven die voeren Thoutem in sente pieters avonde omme daer te verhoedene datter ghene onruste gesciede, thare tere van 2 daghen*. Zie nog andere voorbeelden geciteerd in DE POTTER, "De St. Lievensprocessie", p. 14 n. 2; NOWE, "Gentse voorgeloden", p. 967. Het meegaan van de twee schepenen wordt nog eens expliciet vastgelegd in 1468: DIERICX, *Mémoires*, II, p. 398 n. 1; DE POTTER, "De St. Lievensprocessie", p. 16.

⁶¹ Met wellicht enige overdrijving zegt de kroniek van ca. 1541: *On estimoit y aller chascun an plus de douze cens chariotz; le tiers du peuple de Gand s'y trouvoit cedit jour, et aussi du quartier à l'environ*, zie GACHARD, *Relation*, p. 105.

⁶² Zie eerdere literatuur in verband met de maatregelen door Karel de Stoute in 1469 en het voorgelod van 1486 in NOWE, "Gentse voorgeloden", p. 968 (met foute interpretatie p. 970 n. 14). Zelfs de kroniekschrijver Marcus VAN VAERNEWIJCK, *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden, en voornamelick in Ghendt, 1566-1568, door Marcus van Vaernewijck naar het oorspronkelijk handschrift uitgegeven*, F. VAN DER HAEGHEN (ed.) (Maetschappij der Vlaemsche Bibliophilen, 4de reeks, 1), 5 dln., Gent, 1872-81, II, p. 282, zoveel jaren na de afschaffing (1566), herinnerde zich dat nogal wat 'jongelui' de processie naar Houtem deden.

⁶³ BOONE, "Openbare diensten", p. 101. Zie nog BOONE, *Geld*, pp. 94-95.

en zeker op paarden de processie mee volgden, duidt nu niet direct op de lagere bevolkingsgroepen. Evenzo wijst de kroniekschrijver van ca. 1541 op de diversiteit van de deelnemers.⁶⁴ Men moet er rekening mee houden dat bij eventuele 'sociale' rellen de verantwoordelijkheid niet bij alle deelnemers van de processie lag. De machtige en rijke Sint-Baafsabdij zal waarschijnlijk één van de eersten geweest zijn om zich te distantiëren van dergelijke opstootjes die zich keerden tegen het wettelijke gezag. De Sint-Lievensprocessie zal dan ook net als alle andere laatmiddeleeuwse processie zowel rijken als armen, patriciërs en plebs hebben aangetrokken. Op dat vlak was er geen onderscheid tussen volks- en elitedevotie. De massale aanwezigheid van dagloners en andere ambachtslui was ongetwijfeld zeer uitgesproken, maar ook getalsmatig maakten zij een groot deel van de Gentse bevolking uit.

Afgunst en geldgewin

Bijzonder interessant voor onze kennis van de Sint-Lievensverering in het algemeen en van de Sint-Lievensprocessie in het bijzonder is een oorkonde van 25 juni 1442.⁶⁵ Hierin vernemen wij dat sinds enige tijd in de stad Gent het gerucht de ronde deed dat al wie meeinging met de fiertel naar Sint-Lievens-Houtem de kans liep geëxcommuniceerd te worden. Dit bracht bij de bevolking grote ongerustheid teweeg, wat had kunnen leiden tot tumult. Om die reden wensten, op verzoek van de abt en de abdij van Sint-Baafs, Nicolaas Maes, bisschop van Sarepta en hulpbisschop van Doornik (1437-1481) en Pieter Pluvier, pastoor van de Sint-Michiëlskerk, een einde te maken aan deze valse geruchten. Zij zouden dit doen door in de Sint-Janskerk op het feest van Johannes de Doper (24 juni), wanneer het volk daar verzamelde voor het aanhoren van de goddelijke dienst, een viertal stellingen te verkondigen.⁶⁶ Aangezien dit gebeurde in een kerk onder het patronaatschap van de Sint-Pietersabdij, hadden zij hiervoor de toestemming nodig van de abt van deze instelling. Deze stemde in met dit voornemen op voorwaarde dat noch de abt, noch de abdij in deze zaak zouden vernoemd worden. De volgende vier punten werden gepredikt: 1) de verspreide geruchten houden geen steek; 2) eenieder die devoot met Sint-Lieven naar Sint-Lievens-Houtem trekt, loopt niet de minste kans om geëxcommuniceerd te worden; 3) het is volkomen legaal dat de heilige Lieven gedurende gans het jaar naar Sint-Lievens-Houtem wordt

⁶⁴ *Grand nombre de commun peuple et autres de la ville de Gand*: GACHARD, *Relation*, p. 103.

⁶⁵ RAG, SBAB, 0 sub dato. Uitgave door DIERICX, *Mémoires*, II, p. 399 n. 1 (met nogal subjectieve interpretatie op p. 398-400); regest bij Van Lokeren, *Histoire*, II, p. 118. Vermelding bij U. BERLIÈRE, *Les évêques auxiliaires de Cambrai et de Tournai*, Brugge-Parijs-Rijsel, 1905, p. 132.

⁶⁶ Over de rol en betekenis van de Sint-Janskerk, zie TRIO, "Volksdevotionele aspecten".

HANDEL EN WANDEL MET EEN HEILIGE

gedragen, en dat dit in het bijzonder met veel luister gebeurt op 28 juni, en bij de terugkeer daags erna; 4) indien iemand mee optrekt tijdens de processie en dit doet met minachting voor de aflaten van de Sint-Janskerk of van een andere kerk, of niet uit devotie meegaat en zondigt, dan is voor hem de excommunicatie niet uitgesloten. Uit dit document kunnen wij enkele interessante conclusies trekken. Het feit dat de Sint-Pietersabdij niet wenste vernoemd te worden, zou er wel eens op kunnen wijzen dat precies vanuit die hoek de processie in diskrediet werd gebracht; ongetwijfeld een restant van de oude vete. Wellicht was er een veeleer financiële oorzaak. Sinds 1345 konden de processiegangers naar Houtem immers rijke aflaten verdienen, terwijl ook voor de bezoekers van de abdijkerk van Sint-Baafs dezelfde gunsten waren weggelegd, in het bijzonder op de feestdagen van bepaalde heiligen, waaronder Sint-Lieven. Dat zorgde natuurlijk voor flinke concurrentie met de aflaten die in de Sint-Janskerk te verdienen waren. Nog meer stond het gebeuren rond Sint-Lieven in onmiddellijke concurrentie met het belangrijke feest van 24 juni dat in de Sint-Janskerk werd gevierd. Men kan zich afvragen waarom precies de Sint-Janskerk werd uitgekozen voor deze mededeling.⁶⁷ Niet alleen was zij de belangrijkste stadskerk, maar als kerk van een grote parochie mocht zij op zon- en feestdagen een grote menigte gelovigen verwelkomen. Vooral het feest van Johannes de Doper op 24 juni trok veel pelgrims en bracht dan ook heel wat geld op. Al dan niet toevallig treft men ten laatste in 1441-2 ook in de Sint-Janskerk een Sint-Lievensdevotie aan.⁶⁸ Of was die devotie al ouder en zag men deze nu bedreigd door degene die opbloede vanuit Sint-Baafs? Vanwege haar patronaatschap had de Sint-Pietersabdij recht op een deel van de offergaven in deze parochiekerk, zodat deze abdij uiteindelijk niet al te wel voer door het succes van de Sint-Lievensprocessie. Verder lezen wij nog in de bovengenoemde akte dat, alhoewel op 28 juni de grote Sint-Lievensprocessie doorging, evenzo op andere dagen de fiertel van Sint-Lieven regelmatig naar Houtem werd gedragen.⁶⁹

Het belang van de verering rond Sint-Lieven als inkomstenbron voor de Sint-Baafsabdij blijkt uit de cijfers van de ontvangsten uit deze devotie uit de

⁶⁷ Ibidem, p. 20.

⁶⁸ Ibidem, p. 27.

⁶⁹ NOWE, "De Gentse voorgedoden", p. 96: verbod om groepsgewijs te bedevaarten (*wekken*) met Sint-Lieven via wijk, nering al dan niet met kinderen. Het bestaan van dit fenomeen wordt ook bevestigd in een akte van 12 januari 1527 n.s.: RAG, reeks 301, nr. 82, a° 1526-27 r° - v° (cf. p. 677). Ook na de afschaffing in 1540 bleef men op bepaalde dagen groepsgewijs naar Sint-Lievens-Houtem trekken, zie TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, p. 120. Daarnaast werd de fiertel van Sint-Lieven ook in generale dank- of smeekeprocessies rondgedragen, bv. in 1452: V. FRIS (ed.), *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470 met een vervolg van 1477 tot 1515* (Maetschappij der Vlaamsche Bibliophilen, 4de reeks, 12), 2 dln., Gent, 1901-1904, II, p. 12; BLOMMAERT en SERRURE, *Kronijk*, II, p. 128, of bij speciale gelegenheden zoals in 1482: VANDER MEERSCH, *Memorieboek*, I, p. 332.

PAUL TRIO

periode toen de abdij – die intussen seculier kapittel geworden was en met haar relieken was overgebracht naar de Sint-Janskerk⁷⁰ – een periode wanneer globaal genomen in heel de Nederlanden de inkomsten uit offerandes, schenkingen en reliekenverering daalden. Tijdens het ‘zitten’ met de fiertel op 27 juni en andere feestdagen van de heilige haalde de Sint-Baafskerk nog ca. 15.000 s. par. op. In de 15de eeuw droeg de centrale abdijskas aan de koster rechtstreeks een bedrag over om de kosten van de Sint-Lievensprocessie te helpen dekken. In 1417-18 en 1419-20 was dat telkens ongeveer 1200 s. par., in 1428-29 480 s. en vanaf 1429-30 onveranderd 720 s. par. Ook al blijft een vergelijking moeilijk – wij kennen immers ook niet precies alle inkomsten en uitgaven⁷¹ – toch ziet het er naar uit dat de opbrengsten die de Sint-Lievensverering met zich meebracht ver uitstegen boven de kosten ervan. Men kan dus gemakkelijk begrijpen waarom de Sint-Baafsabdij deze melkkoe niet graag uit handen gaf en wellicht ook af en toe een oogje dichtkneep wanneer de processie uit de hand liep.

---

⁷⁰ Voor de periode daaraan voorafgaand is er in de Sint-Baafsabdij slechts voor het begin van de 15de eeuw (jaren 1401-1419) een min of meer gestructureerde opdeling van inkomsten uit appoorten (blokken of/en omhalingen) genoteerd. De opbrengsten daarvan waren het hoogst op het Sint-Lievensfeest in juni met een kleine 450 s. par.; op het Sint-Lievensfeest in november haalde men gemiddeld 50 s. par. op. Alle overige appoorten brachten samen nog geen 200 s. par. op. Wel zouden de inkomsten van de zitdagen in Sint-Lievens-Houtem hier niet bijgerekend zijn. Die worden pas uitdrukkelijk vanaf 1457-58 als inbegrepen in de totale appoorten vermeld, zie TRIO, *Volksreligie*, 1989, II, p. 129. Het is evenwel niet zeker dat dergelijke rubrieken alle inkomsten van die aard weergeven. De gewoonte was algemeen verspreid om sommige inkomsten direct door te sluizen naar bepaalde uitgaven, zonder dat zij in de algemene rekeningen verschenen. Deze opmerking geldt evenzeer voor de inkomsten uit de Sint-Janskerk, al blijft daar natuurlijk de hoge som een niet te miskennen gegeven.

⁷¹ Van zijn inkomsten storte de koster een deel door naar de twee afdelingen van de Sint-Lievensbroederschap. Zie de bedragen per afdeling in s. par.: a° 1401-2 (240), a° 1440-41 (264), a° 1459-60 (281) en a° 1522-23 (240). Misschien diende dit ook om bepaalde uitgaven tijdens de Sint-Lievensprocessie te bekostigen. Zij verwijzen ook naar mogelijke kosten door de abdij te maken wanneer het reliekschrijn moest hersteld of vervangen worden, zoals in 1470. De opperkoster Jan van Sycleer gaf daarmee gevolg aan een opdracht van de abt van Sint-Baafs. Er werd ook een traliehek (*pansyer*) gemaakt om het schrijn ter bescherming onder te plaatsen wanneer het naar Sint-Lievens-Houtem afreisde. Deze maatregelen waren het gevolg van de sancties die door de vorst waren opgelegd na de opstand van 1468, waarbij hij ondermeer verbod om het schrijn nog langer te dragen; voortaan moest het op een wagen vervoerd worden. Het schrijn wordt getypeerd als vrij omvangrijk en uitgevoerd in verguld zilver, wat het behoorlijk zwaar maakte, zie de literatuur in noot 5 en ook nog GACHARD, *Relation*, p. 104. Op dit en andere reliekschrijnen van Sint-Lieven, alsook op de vele afbeeldingen die de Sint-Baafsabdij herbergde (en die al dan niet op eigen kosten gemaakt waren), gaan we hier niet verder in. Zie naast onze doctoraatsstudie ook de bijdrage in deze bundel van Jos KOLDEWEIJ en DE COCK e.a.

Besluit

Het is duidelijk dat de Gentse Sint-Lievensprocessie, ook al vertoonde zij op religieus en ritueel vlak heel wat gelijkenissen met andere processies in de Nederlanden, daar toch ook grondig van afweek, zeker wanneer wij er rekening mee houden dat zij in de late middeleeuwen was uitgegroeid tot de belangrijkste processie voor de Gentenaars. Sint-Lieven was in die tijd ook uitgegroeid tot een belangrijke schutspatroom van de stad. Processies in andere steden die het aureool van belangrijkste stadsprocessie hadden verworven, zoals de Heilig-Bloedprocessie in Brugge, de Tuindagprocessie in Ieper of de Heilig-Sacramentsprocessie in Oudenaarde, werden zwaar financieel ondersteund door de stedelijke overheid.⁷² Daar stond wel tegenover dat in deze gevallen het stadsbestuur zijn stempel kon drukken op de organisatie, de uitbouw en het verloop ervan. Het werden processies met pracht en praal, met prachtige uitgedoste wagens, met toneelopvoeringen en wedstrijden, waar wijken en corporaties zich volop in engageerden en de bevolking in al haar geledingen eensgezind in opstapte. De stad maakte van die processie een uithangbord. Voor de inwoners en de bezoekers was het niet alleen een dag van religieuze ontroering, maar ook van vertier en vermaak. Diepe vroomheid en uitbundig feesten gingen hand in hand.⁷³ Op de Sint-Lievensprocessie had de stedelijke overheid echter nauwelijks impact. Financieel werd er ook nauwelijks iets bijgedragen, terwijl het stadsbestuur in al zijn geledingen in de processie uitblonk door zijn afwezigheid. De twee schepenen van de keure die meegingen, deden dat eerder vanuit hun functie als bewaarders van de orde en niet zozeer als vertegenwoordigers van de stadsregering. Daartegenover stond de Sint-Baafsabdij die het geheel had opgezet, het financierde en controleerde, ook al moest zij gaandeweg of plots, gewild of opgedrongen, de inbreng van de Sint-Lievensbroederschap, die naderhand werd opgesplitst in twee afdelingen, tolereren. Deze broederschap, waarin mogelijk de ambachten een dominerende rol speelden, deed geen moeite om haar politieke kleur te ontkennen. Meer zelfs, via een voorstelling van het kalfsvel hekelde men zichtbaar de vorstelijke beknotting van de stedelijke privileges en gaf men mogelijk ook uiting aan het ambachtelijke streven naar participatie in het bestuur. Waar doorgaans de stadsprocessie, die zowel door de stedelijke overheid als door de ganse bevolking gedragen en gekoesterd werd, in belangrijke mate bijdroeg tot de cohesie en de stabiliteit van de stedelijke gemeenschap, lijkt de

⁷² Zie voor de H.-Bloedprocessie in Brugge, de processie van O.L.V.-Tuindag in Ieper, de H.-Sacramentsprocessie in Oudenaarde VAN UYTVEN, "Volksvermaak", p. 555; P. TRIO en W. SIMONS, "Achtergronden bij het ontstaan van de Tuindagprocessie: bronnen en situering", in: R. VINCKIER red., *Ieper Tuindag. Zesde Eeuwfeest. Een bundel historische opstellen*, Ieper, 1983, pp. 107-128, en vooral de schitterende studie van RAMAKERS, *Spelen*.

⁷³ Voor een analyse van het laatmiddeleeuwse processiewezen met uitvoerige literatuurverwijzingen, zie in laatste instantie DE SMET e.a.

PAUL TRIO

Sint-Lievensprocessie vanuit haar ontstaan en verdere ontwikkeling precies het omgekeerde met zich te hebben meegebracht. Uit vrees dat de bevolking naar aanleiding van deze processie, die blijkbaar al in haar gewone vorm enige contestatie uitdrukte, zich tegen het gezag zou keren, probeerden de stadsbestuurders en de vorst de processie aan banden te leggen. Omdat de bij herhaling opgelegde maatregelen te weinig effect hadden en de processie keer op keer grote onrust en regelrechte opstand met zich meebracht, zat er voor Karel V, die bij de uitoefening van zijn soevereine macht over veel meer mogelijkheden beschikte dan zijn voorgangers, niets anders op dan voor eens en altijd af te rekenen met een eeuwenoude religieuze traditie.⁷⁴ Daarmee kwam er een einde aan een fenomeen dat binnen de Nederlanden nauwelijks zijn gelijke kende. Maar het rebelse Gent was dan ook lange tijd de grootste stad in de Nederlanden, waardoor het een geduchte tegenstander was voor de landsheren met hun streven naar absolute macht.

---

⁷⁴ DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, 709.